

Oleg BERNAZ

Direcții în Hermeneutica actuală

Filosofie

Oleg BERNAZ

Directii în
hermeneutica actuală

Lumen

Iași, 2008

Oleg BERNAZ
Direcții în hermeneutica actuală
Coord. științific, Lector dr. Corneliu Bilbă

Editura Lumen este acreditată CNCIS sub nr 003

www.edituralumen.ro www.librariavirtuala.com

Redactor: Morariu Irina Maria

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale:

Oleg BERNAZ,

Direcții în hermeneutica actuală/Oleg BERNAZ

-Editura Lumen

Bibliografie

Pag. 92

ISBN- 978-973-166-049-3

Oleg BERNAZ

Directii în
hermeneutica actuală

Lumen

Iași, 2008

Pagin 1 sat goal inten ionat

Cuprins:

Introducere.....	7
Capitolul I. Arheologia ca filosofie a evenimentului. Michel Foucault.....	11
<i>I.1 Enunțul ca eveniment</i>	<i>11</i>
<i>I.2 Discurs, discontinuitate, epistemă.....</i>	<i>24</i>
<i>I.3 Arheologia și critica hermeneuticii</i>	<i>34</i>
<i>I.4 Autonomia discursului și moartea subiectului</i>	<i>37</i>
Capitolul II. Foucault în lectura lui Collingwood: o provocare	45
<i>II. 1 Logica întrebării și răspunsului.....</i>	<i>46</i>
<i>II. 2 Rolul presupuzițiilor în organizarea discursului</i>	<i>53</i>
Capitolul III. Hans-Georg Gadamer – un parcurs hermeneutic	59
<i>III.1 Prejudecățile ca pre-structuri ale înțelegerii.....</i>	<i>60</i>
<i>III. 2 Problema distanței istorice și fuziunea orizonturilor</i>	<i>64</i>
<i>III. 3 Prejudecata lui Foucault</i>	<i>70</i>
Capitolul IV. Gadamer-Foucault: un dialog posibil.....	75
<i>IV.1 Importanța interogabilității pentru fenomenul hermeneutic</i>	<i>76</i>
<i>IV.2 Conceptul de „practică discursivă“ la Gadamer și Foucault</i>	<i>81</i>
.....	
Concluzii.....	87
Bibliografie selectivă	89

Extras din volumul:

Bernaz, O. (2008). Direcții în hermeneutica actuală. Iași, România: Lumen.

Pagin 1 sat goal inten ionat

Introducere

Încercările din cadrul acestei lucrări au ca prim reper demersul arheologiei foucaldiene. Dacă e să oferim o primă definiție arheologiei, atunci putem spune că aceasta se conturează ca o *filosofie a evenimentului*. Conceptul de „eveniment“ este central în gândirea foucaldiană, căci pornind de aici, Foucault va construi o critică la adresa tuturor analizelor ce l-ar fi subordonat unei semnificații generale (totalitatea culturală) sau originare (subiectul transcendentă sau conștiința istorică)¹.

Ce se înțelege aici prin eveniment? Sau, pentru a delimita mai clar orizontul analizelor ce urmează, prin *enunț ca eveniment*? Cred că un răspuns la aceste întrebări poate începe cu o scurtă descriere a modului în care a fost tratat discursul anterior întreprinderilor foucaldiene. Hermeneutica poate fi unul dintre exemple. Voi face referiri, în cele ce urmează, la autori cum ar fi Schleiermacher și Dilthey.

Programul hermeneuticii dezvoltat de autorii mai sus menționați tratează discursul ca fiind un mediu insuficient sieși. Asta înseamnă că o secvență discursivă, pentru a putea fi înțeleasă, va trebui raportată la o entitate non-discursivă (cum ar fi conștiința, voința și, în general, gândirea). Astfel, analizele hermeneuticii vor viza, încă de la început, un spațiu ce depășește discursul manifest. Ceea ce contează pentru analizele hermeneuticii dezvoltate în posteritatea gândirii lui Hegel, sunt intențiile subiecților ce animă, „dedesubt“, pânzele discursive. În fond, (așa cum notează Michel Foucault într-un cadru mai general, dar care este valabil și în acest caz) întrebarea pe care o pune hermeneutica referitoare la limbaj, este următoarea: ce s-a

¹ Corneliu Bîlbă, *Discursul și universul slab*, în Michel Foucault, *Ce este un autor?*, traducere de Bogdan Ghiu și Ciprian Mihali, Editura Idea Design & Print, Cluj-Napoca, 2004, p. 177

spus, de fapt, în ceea ce s-a spus? Prin această întrebare, discursul este redus în întregime la intențiile autorilor ce îl dublează, iar hermeneutica se rezumă la un comentariu ce vizează un spațiu ce nu este al discursului.

Din perspectiva conturată puțin mai sus, nu este cu puțință să reperăm, în ordinea discursului, irupția unui enunț înțeles ca eveniment: căci el va fi imediat dizolvat în „jocul“ intențiilor ce i-au condiționat apariția.

Un alt exemplu ce vine în sensul descrierilor conturate mai sus, îl poate constitui filosofia carteziano-kantiană. În acest din urmă caz, demersul va fi încă și mai radical. Atît Descartes, cît și Kant, vor reduce *discursul lumii* la unitatea *ego*-ului. Legile naturii (de care se ocupă știința în formele sale cele mai variate), imperativele categorice și maximele personale (de care se ocupă etica), judecățile despre frumos și sublim (valori ce țin de domeniul esteticii) sunt tot atîtea exemple ale capacității sintetizante ale subiectului. Pe scurt, putem face observația conform căreia filosofia de tradiție carteziano-kantiană este centrată pe unitatea subiectului constituant de sens.

În contrast cu descrierile schițate puțin mai sus, Foucault va dezvolta o filosofie a evenimentului. Din această perspectivă, discursul va fi tratat ca mediu autonom, iar analizele întreprinse vor fi efectuate la *suprafața* acestuia. În același timp, enunțul (atomul maselor discursive) va fi analizat ca entitate singulară și irepetabilă ce își epuizează „ființa“ într-un cadru empiric (fapt ce îi va conferi calitatea de *eveniment*). Într-adevăr, Foucault nu va mai trata discursul ca manifestare a unei gândiri subiective, iar demersul său nu va fi centrat pe unitatea *ego*-ului. Astfel, putem spune că programul arheologiei este anti-hermeneutic (cel puțin în înțelesul pe care l-am conturat mai sus), dar și anti-fenomenologic deopotrivă. Ceea ce îl interesează pe Foucault sunt regularitățile ce pot fi descrise în interiorul discursului, fără a mai fi raportate la un spațiu ce îl transcende. Întrucît, pentru

autorul discutat aici, discursul se epuizează în regiunea empiricului, arheologia va fi definită ca fiind de factură pozitivistă.

Rezumînd, putem caracteriza în modul următor travaliul arheologiei: filosofie a evenimentului ce își propune ca sarcină de lucru o analiză de suprafață a discursului luat în facticitatea sa empirică.

Din ansamblul demersului foucauldian, voi selecta pasajele ce sunt relevante în sensul criticii hermeneuticii și subiectului, iar de cazul primeia mă voi ocupa în mod special. Deși, așa cum vom observa ulterior, observațiile dezvoltate de Foucault sunt pertinente, îmi voi asuma următoarea problemă: în ce mod poate fi reabilitat demersul hermeneuticii? Sau, mai degrabă, care este modul în care ni se înfățișează astăzi hermeneutica și poate fi acest mod de a face filosofie justificat? Aceste întrebări se conturează pe fondul criticii foucauldiane, dar și în urma constatării că, prin intermediul programului gadamerian, hermeneutica și-a continuat travaliul (ce-i drept, cu o seamă de modificări) fără a fi atentă la observațiile arheologiei.

Pentru a oferi un răspuns în sensul întrebărilor puse mai sus, mi s-a părut relevantă logica întrebării și răspunsului dezvoltată de Robin George Collingwood. În capitolul II al lucrării de față, voi încerca să arăt că pornind de la structura întrebării și răspunsului hermeneutica ni se relevă într-o dimensiune nouă, sustrăgîndu-se criticii arheologiei. În același timp, dinamica întrebării și răspunsului ne va permite continuarea discuției în sensul hermeneuticii dezvoltate de Hans-Georg Gadamer. Acest moment este important întrucît Gadamer va opera cîteva corecturi ce vizează structura întrebării și răspunsului, redimensionînd-o într-o manieră proprie. În al doilea rînd, se va observa că prin intermediul teoriei gadameriene, hermeneutica poate aduce, la rîndul ei, cîteva obiecții arheologiei foucauldiane. În fine, vom vedea că programul lui Gadamer și Foucault poate fi apropiat dacă ținem cont de faptul că ambii pun

accent în mod deosebit pe ceea ce vom descrie ulterior ca fiind *ființa limbajului*.

Reevaluând, se poate spune că ipoteza de la care pornește argumentarea acestei lucrări susține că travaliul hermeneuticii poate fi repus în drepturi dacă luăm în calcul logica întrebării și răspunsului dezvoltată de Collingwood și, ulterior, redimensionată de Gadamer.

Capitolul I

Arheologia ca filosofie a evenimentului.

Michel Foucault

I.1 Enunțul ca eveniment

Definirea enunțului în cadrul teoriei foucauldienne presupune, încă de la început, niște raportări negative la clasicele unități ale discursului logicii, gramaticii, dar și la noile concepte, pentru acea perioadă, din spațiul filosofiei limbajului. Este vorba de ceea ce se înțelege prin propoziție din punct de vedere logic, prin fraza gramaticală dar și prin conceptul de *speech act*, atribuit analiștilor englezi.

Voi urmări, în cele ce urmează, pe lângă o descriere a concepției foucauldienne despre „atomul“ discursului, evidențierea următoarelor momente: a) discursul, așa cum înțelege să-l descrie Foucault, este lipsit de o transcendență (intenția autorului, conștiința subiectului, gândirea) ce l-ar întemeia, astfel încât analiza foucauldiana s-ar limita la „suprafața discursului“; b) relația subiect - enunț . Astfel, în conturarea a ceea ce se înțelege prin enunț voi avea în vedere, ca obiectiv principal, aspectele mai sus menționate.

Ce este enunțul? Cel puțin, putem fi siguri că nu este ceea ce se înțelege prin propoziția logică și prin fraza gramaticală. Foucault nu ezită să delimiteze enunțul de propoziția logică. Dacă pentru un logician propoziția „oamenii sunt muritori“ este indiscernabilă de propoziția „este adevărat că oamenii sunt muritori“ atunci de pe poziția celui ce și-a asumat metoda arheologică aceste două enunțuri sunt perfect delimitate. Putem explica acest fapt pornind de la un pasaj din *Arheologia cunoașterii*: „Vom spune că există enunțare ori de câte ori un ansamblu de

semne este emis. Fiecare dintre aceste articulări diferite are propria ei individualitate spațio-temporală [...] Enunțarea este un eveniment ce nu se repetă; ea posedă o singularitate situată, datată și ireductibilă.“² Putem spune, prin urmare, că logica și criteriile ei formale nu ne pot ajuta în individualizarea enunțurilor. Enunțurile nu pot fi reduse la aceleași principii formale, căci enunțul se individualizează în chiar momentul enunțării. Dar odată acceptată această situație, apar câteva întrebări: despre câte enunțuri este vorba dacă o aceeași propoziție este rostită de două persoane diferite? Dar dacă o singură persoană enunță, în intervale de timp diferite, o aceeași propoziție – putem spune că avem tot atâtea enunțuri diferite? Voi lăsa această problemă deschisă, propunându-mi s-o discut mai târziu, când se va chestiona relația enunțului cu ceea ce se va înțelege prin corelatul său, adică referențialul sau legea de formare a enunțurilor. Deocamdată, mi se pare important de reținut următoarea observație: „Enunțul este dat totdeauna prin intermediul unei consistențe materiale, chiar dacă aceasta este disimulată și chiar dacă, abia apărută, ea este condamnată imediat să dispară“³.

Nu trebuie să confundăm, prin urmare, enunțul cu propoziția logică. Dar ce putem spune despre frază? Nu se poate afirma că există enunț ori de câte ori identificăm o frază gramaticală? Și de această dată răspunsul lui Foucault este unul negativ. Fraza gramaticală și enunțul se suprapun parțial, căci putem indica enunțuri ce nu sunt fraze. Dacă ținem cont de faptul că enunțarea este orice ansamblu emis de semne, atunci putem spune că tabla elementelor chimice a lui Mendeleev este formată din enunțuri, dar nu și din fraze. Un grup de litere scris la întâmplare este un enunț dar nu cu necesitate și o frază. Nici

² Michel Foucault, *Arheologia cunoașterii*, traducere de Bogdan Ghiu, Editura Univers, București, 1999, p.125

³ *Ibidem*, p. 123

gramatica așadar, nu este un domeniu a cărei unități s-ar suprapune pe cele ale discursului.

În cele din urmă, Foucault face o paralelă între enunț și conceptul de *speech act* tratat de analiștii englezi. Atunci când pun problema actelor de limbaj, J.L. Austin dar și J.R. Searle au în vedere și acțiunile care însoțesc aceste acte lingvistice. În același timp, orice act de discurs este animat de intenția celui care enunță ceva. În acest sens, putem aduce ca exemplu actele ilocutorii și perlocutorii. Analizând un enunț de tipul „x a spus că...”, Austin face următoarea precizare: „Putem distinge între actul locutoriu «a spus că...», actul ilocutoriu «a susținut că...» și actul perlocutoriu «m-a convins că...»⁴. În contrast cu cele subliniate mai sus, Foucault nu are în vedere aceste dimensiuni ale actelor de discurs, ci simpla operațiune atunci când se efectuează o rugămintă, cerere, promisiune ș.a.m.d. Întrebarea este, prin urmare, dacă enunțul se suprapune pe conceptul de *speech act* neluându-se în considerare ceea ce s-a petrecut înaintea sa (intenția subiectului) sau ceea ce se poate petrece după enunțarea unei propoziții (adică efectele ce le poate avea un act lingvistic asupra unui posibil ascultător), ci simpla emergență a operațiunii ce presupune un *speech act*. În acest sens, Foucault notează că un singur enunț nu poate echivala cu un act de limbaj. Trebuie să punem în relație mai multe enunțuri pentru a putea obține o rugămintă, de exemplu. O analiză de acest gen poate ridica, totuși, o întrebare: și anume dacă nu cumva șirul de enunțuri nu formează tot atâtea rugăminți câte enunțuri pot fi identificate. Foucault ne răspunde că această tratare nu este satisfăcătoare căci „actul de formulare nu ar mai servi la definirea enunțului ci dimpotrivă, ar trebui să fie definit de acesta – iar enunțul este tocmai cel ce pune probleme și necesită criterii de individualizare”⁵.

⁴ J.L. Austin, *Cum să faci lucruri cu vorbe*, traducere de Sorana Corneanu, Editura Paralela 45, Pitești, 2005, p. 101

⁵ *Ibidem*, pp. 103-104

Enunțul, prin urmare, nu trebuie confundat cu ceea ce se înțelege prin fraza gramaticală, propoziția logică și noțiunea de *speech act*. Și atunci ce trebuie să înțelegem prin enunț? Se poate da o definiție pozitivă enunțului? Foucault ne oferă o cvasi-definiție după care încearcă, așa cum s-a observat și mai sus, niște raportări la modul de analiză al propoziției din punct de vedere logic și gramatical: „O serie de semne va deveni enunț cu condiția să întrețină cu «altceva» [...] un raport specific care să o privească pe ea însăși, nu cauza sau elementele ei”⁶. Ce poate fi acest „altceva”? Nu este, în orice caz, ceea ce înțeleg logicienii prin referentul propoziției sau gramaticienii prin sensul frazei (definit de regulile gramaticale). Enunțul, pentru Foucault, nu trebuie analizat prin raportare la un referent (o secvență din lumea empirică) așa cum procedează empirismul logic (cel puțin în faza sa inițială), atunci când se pune problema sensului propozițiilor. Pentru Carnap și Wittgenstein, de exemplu, o propoziție are sens dacă este cunoscută metoda sa de verificare: „6.53 Metoda corectă a filosofiei ar fi propriu zis aceasta: să nu se spună nimic altceva decât ceea ce se poate spune, adică propoziții ale științei naturii – adică ceva ce nu are nimic de a face cu filosofia – și apoi ori de câte ori cineva ar vrea să spună ceva metafizic să i se arate că el nu a dat nici o semnificație anumitor semne în propozițiile sale. Această metodă ar fi pentru el nesatisfăcătoare – el nu ar avea sentimentul că l-am învățat filosofie – dar ea ar fi singura în mod riguros corectă”⁷.

În cazul analizei limbajului din punct de vedere gramatical, putem vorbi de o frază cu sens doar dacă aceasta respectă un ansamblu de reguli formale, sfidarea acestora producând incoerență. Acest mănunchi de reguli gramaticale permite proliferarea unui infinit de enunțuri. Aspectul dat este important

⁶ *Ibidem*, p. 109

⁷ Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, traducere de Mircea Dumitru și Mircea Flonta, Editura Humanitas, București, 2001, p. 159

pentru Foucault și astfel subliniază că: „o limbă constituie întotdeauna un sistem pentru enunțuri posibile: este un ansamblu finit de reguli care autorizează un număr infinit de performanțe”⁸.

Analiza enunțului, la Foucault, se diferențiază de ambele demersuri prezentate succint mai sus. În primul caz se poate observa că analiza propoziției era făcută prin raportare la un corelat: mai exact lumea empirică. Pe scurt, putem tranșa problema sensului și adevărului doar dacă o propoziție este confruntabilă cu un conținut empiric. Analiza enunțului la Foucault nu este superpozabilă pe cea a empiriștilor. Ea se efectuează la alt nivel. O propoziție cum ar fi, de exemplu, „neantul se plimbă adesea prin buzunarele mele” este absurdă din punctul de vedere al empirismului logic. Dar, dacă ne asumăm o poziție foucauldiană acest enunț va avea, totuși, sens. Și asta în măsura în care el poate trimite la spațiul poeziei sau la alt domeniu ce ne permite asemenea înșirui de cuvinte.

Nu va fi mai greu să delimităm enunțul de fraza gramaticală. Aceasta dobândește sens dacă respectă niște reguli formale. Inconsecvențele de ordin formal nu împiedică, însă, ca un enunț să fie identificabil. O simplă împrăștiere de litere sau cuvinte poate alcătui un enunț dar nu și o frază⁹.

S-a încercat, prin aceste paralele, să se arate că în cazul enunțului, corelatul acestuia nu este o lume reală sau ficțională ci ansamblul tuturor domeniilor în care pot apărea obiecte (poate fi vorba de lumea empirică, de cea a romanelor, logicii ș.a.m.d). Legea care ordonează apariția lucrurilor din aceste domenii care sunt descrise în enunțuri se numește *referențial*. Acesta este elementul cu care enunțul întreține un raport intim și care poate fi numit corelatul acestuia. Referențialul este acel „altceva” din

⁸ Michel Foucault, „Despre arheologia științelor. Răspuns dat cercului de epistemologie”, în vol. *Theatrum philosophicum*, traducere de Ciprian Mihali, Bogdan Ghiu, Emilian Cioc și Sebastian Błaga, Casa cărții de știință, Cluj-Napoca, 2001, p. 129

⁹ Michel Foucault, *Arheologia cunoașterii, ed. cit.*, p. 105

Continuarea acestui volum o puteți lectura achiziționând volumul de pe
www.editalumen.ro
www.lumenpublishing.com
sau din librăriile noastre partenere.

ISBN 973-166-049-6

9 789731 660493

...u
...y
...a
un

Publicat cu finanțarea:

media
LUMEN
www.culturalumen.com